

LA CRONOLOGIA DELS ANYS 1303-1308
I DE L'ESTADA A PISA DE RAMON LLULL *

I. *L'estada de Ramon Llull a Pisa i el segon viatge a Nord-Àfrica.*

La cronologia que tradicionalment es dona¹ dels anys 1305-8 en la vida de Ramon Llull ens vol fer creure cinc coses bastant improbables:

1) Que no escrigué cap obra entre les parts I-V de l'*Ars generalis ultima* del novembre de 1305 i l'*Ars brevis* del gener de 1308,² un període de dos anys i un mes! El viatge a Bugia no omple sinó una part —menys de la meitat, com a màxim— d'aquest misteriós i inexplicat buit.

2) Que llavors durant els cinc primers mesos de 1308 escrigué les següents vuit obres:³

III.77 *Ars brevis* - gener, Pisa.

III.78 *Ars brevis quae est de inventione juris* - gener, Montpeller.

III.79 *Liber de venatione substantiae, accidentis et compositi* - febrer, Montpeller.

III.80 *Ars generalis ultima* (Parts VI-XIII)⁴ - març, Pisa.

* Treball realitzat en el marc d'un projecte d'investigació per la CAICYT.

¹ Sense exceptuar la que don als meus *Selected Works of Ramon Llull* (Princeton, 1985), pp. 41, 44-5.

² Amb l'excepció del *Liber de universalibus* (o *Introductorium magnae Artis generalis*) que en teoria data del març de 1306. Crec que Lola Badia ha encertat quan diu en la seva edició de la versió catalana d'aqueixa obreta. *El "Llibre de definicions", opuscle didàctic lullà del segle XV* (Barcelona, 1983), p. 33, que "és una obra paral·lela, una barreja de resum genuí de l'Art i de subproducte didàctico-escolar". Així que és més una compilació posterior de material genuí, que una obra que Llull escrigué a tal i qual data. A més a més, la data, que només es troba en dues fonts dels ss. XVI i XVII que discrepen entre elles (8 de març i el 8 de maig), és donada en una forma poc usual per a Llull (dia del mes i cap lloc de composició; vegeu *ROL* XII, 169, variants).

³ Descartem el *Liber ad memoriam confirmandam* com a apòcrif: vegeu *EL* 26 (1986), 91-2. Els números són els del catàleg d'obres al meu *Selected Works*, pp. 1283-5.

⁴ Les raons per situar les Parts I-V de l'*Ars generalis ultima* a l'any 1305, i les restants Parts VI-XIII després de la tornada de Bugia, les he exposades a *EL* 26 (1986), 87.

III.81 *Disputatio Raymundi christiani et Homeri*⁵ *saraceni* - abril, Pisa.

III.82 *Liber de centum signis Dei* - maig, Pisa.

III.83 *Liber clericorum* - maig, Pisa.

III.84 *Ars compendiosa Dei* - maig, Montpeller.

No totes aqueixes obres són editades, però comparant folis de Mss. amb els d'obres ja publicades, he calculat que farien un total de 1220 pàgines com les de *ROL*. Això equival a una mitjana de 244 pàgines per mes. Ara bé, altres períodes d'intensa activitat creativa per part de Llull (11/1309-8/1310, 10/1310 - 2/1311 o 4/1311 - 9/1311) ens donen una mitjana de devers 50 pàgines per mes. Fins i tot l'època que va des de 10/1308 fins a 1/1309, que dona una mitjana de 80 pàgines per mes,⁶ no arriba a la tercera part de la mitjana d'aquests cinc primers mesos de 1308.

I això és sense comptar els tres viatges (Pisa-Montpeller pel gener; Montpeller-Pisa pel febrer; Pisa-Montpeller altra vegada pel maig) que aqueixa cronologia suposa, ni tampoc la intensa activitat de predicació a Pisa (i Gènova) en favor d'una croada de què parla la *Vida coetània*, factors que al meu veure acaben de fer la cronologia tradicional del tot improbable, si no gairebé impossible.⁷

3) Amb aquesta cronologia tradicional, la *Disputatio* (III.81), que en teoria Llull torna redactar tot d'una després de perdre'n una primera versió en el naufragi davant el Port Pisà, ha d'esperar que ell hagi escrit quatre altres obres i que hagi deixat passar tres mesos, cosa que tampoc em sembla molt raonable.

4) La cronologia tradicional també ens vol fer creure que uns sis mesos després de la dissolució del Temple per Felip IV de França (succeïda

⁵ Segons l'edició que té en preparació el Raimundus-Lullus-Institut de Freiburg, és així que s'escriu en els Mss. més antics; Fernando Domínguez diu que el primer en escriure *Hamar* fou Proaza al seu catàleg d'obres lullianes.

⁶ Si insistim a creure que la primera obra, IV.1 - *Liber de novis fallaciis*, fou començada en el mateix mes d'octubre en què fou acabada. Si s'inicià al mes anterior, la mitjana davalla a 64. L'única xifra que s'aproxima al que discutim és la dels 6 mesos de la composició de l'*Arbre de ciència*, que he calculat que ocuparia uns 1.300 pàgines de les de *ROL*, és a dir unes 217 per mes; però això és una sola obra, d'una arquitectura repetitiva, i no vuit obres distintes, que és tota una altra cosa; i ni aquí arribam a la xifra de 244 per al 1308. Finalment remarcam que Hillgarth al seu *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth-Century France* (Oxford, 1971), p. 98, n. 202, ja havia notat que la producció lulliana en els primers mesos de 1308 havia estat "increïblement ràpida".

⁷ M'han suggerit la possibilitat que Llull hagués anat a Montpeller amb el propòsit de recuperar obres començades abans del viatge nord-africà i encara no enlestides. Així no hauria escrit totes aquestes 1.220 planes en els cinc primers mesos de 1308, i la cronologia original seria salvable. Però ¿per què va consignar el fet d'escriure una obra en dues tandes només a l'*Ars generalis ultima*? Els colofons de les altres obres són ben explícits, i només donen una data. A més a més, em segueix semblant un excés febrós d'activitat, i sobretot de viatges, especialment en ple hivern (vegeu l'apartat III més avall). I finalment encara quedarien els problemes dels apartats 1), 3), 4) i 5) aquí.

l'octubre de 1307), un dels esdeveniments més sensacionals i comentats d'aquestes dècades, Ramon Llull encara seguia tranquil·lament recomanant la reunió del Temple amb altres ordes similars dins una sola orde religiosa militar. El lector només ha de repassar les quatre línies de la *Disputatio* i del *Liber clericorum* sobre el tema per convèncer-se de la improbabilitat d'aquest fet.⁸

5) Finalment la cronologia tradicional ens vol fer creure que Llull escrigué l'*Ars brevis*, "quae est imago *Artis generalis*, quae sic intitulatur: 'Deus, cum tua summa perfectione incipit *Ars generalis*'" abans d'haver completat l'obra major.

Per a fer front a tal cúmul d'improbabilitats, hi ha una solució relativament senzilla: suposar que mentre Llull estava a Pisa emprava el sistema pisà de datació.⁹ Això vol dir que seguiria datant *ab anno incarnationis Domini*, però en lloc d'usar el sistema florentí que normalment trobam a les seves obres (i que era normal a la Corona d'Aragó), en el qual l'any començava al 25 de març que seguia al primer de gener del nostre còmput modern, començaria l'any a la mateixa data del 25 de març, però nou mesos anteriors al nostre primer de gener. Amb aquest sistema un Ms. datat entre el primer de gener i el 24 de març de 1308 tendria el mateix any en el nostre còmput modern, mentre que un datat entre el 25 de març i el 31 de desembre de 1308 tendria un any menys, és a dir correspondria al nostre 1307.

Per què empraria Llull tal sistema? Senzillament perquè es trobava al bell mig de gent que calculava així. No hi ha res més natural que demanar "A quin dia som avui?" i acceptar la contesta del teu veí. A l'Edat Mitjana no existia un calendari estandarditzat;¹⁰ el viatger esperava canvis d'un lloc a l'altre. També hem de pensar que el Beat acabava d'aterritzar d'un país musulmà amb un calendari totalment diferent, després d'un viatge suficientment dramàtic per desorientar qualsevol. I finalment, perquè, si datam les obres pisanas així, tenim una successió cronològica bastant més coherent i probable en la vida de Ramon Llull.

Primer, aqueixa nova datació fa que les quatre obres anteriors a l'*Ars compendiosa Dei* de la llista més amunt (és a dir III.80 - 83) se situaran

⁸ Es troben a *MOG* IV, 477 = Int. vii, 47, i a *ORL* I, 385, respectivament; vegeu Hillgarth, ob. cit., p. 101. És Hillgarth mateix qui, després de tenir l'amabilitat de llegir aquest article, m'a suggerit el problema d'aqueixes dues mencions del Temple, cosa que no se m'havia ocorregut.

⁹ Amb això no tornam reincidir en la suggerència de B. Salvá, feta al seu article "La cronologia catalana en la Edat Media y la muerte del beato Ramón Llull", *SMR* 6 (1951), 31-69, de reordenar *tota* la cronologia lulliana basant-se en el calendari pisà, idea ja rebutjada amb raó per J. Stöhr a *ROL* I, 22-3 i per Platzeck a *Pla* I, 5-6. Només suggerim que, mentre fos a Pisa, rodejat de pisans, faria com ells.

¹⁰ Per esser més exacte, hi havia set calendaris distints (és a dir set dates distintes per a l'inici de l'any) a Europa a l'Edat Mitjana; vegeu A. Cappelli, *Cronologia, Cronografia e Calendario Perpetuo* (Milà: Hoepli, 4.ª ed., 1978), p. 11.

a l'any 1307,¹¹ i així tendrem una successió de cinc obres escrites a Pisa, seguides per tres escrites a Montpeller, amb només un viatge enmig. Segon, tendrem dues obres, la *Disputatio* i el *Liber clericorum*, que parlen dels templaris quan l'orde encara existia. I tercer, tendrem l'*Ars brevis* escrita després de l'obra de la qual és un compendi.

Si datam la *Disputatio* a l'abril de 1307, però, haurem d'avançar el viatge a Bugia cap a l'any anterior, coincidint així amb la cronologia suggerida fa anys per Longpré (Lo, col. 1084), segons la qual Llull s'hauria embarcat per a Bugia a la primavera de 1306 i hauria naufragat davant el Port Pisà el novembre del mateix any.¹²

Aquesta nova cronologia també ens obliga a resituar la *Lectura Artis quae intitulatur Brevis practica Tabulae generalis* acabada a Gènova. Des les tres possibilitats apuntades a *EL 26* (1986), 86-7, ara només ens en queden dues, les del dia primer de febrer de 1306 o de 1307. La segona és totalment improbable, perquè suposa que Llull hauria abandonat Pisa tot d'una després d'arribar-hi arran del naufragi, per viatjar a Gènova, escriure-hi una obra (a més, una obra llarguíssima), i llavors tornar de seguida a Pisa. Això ens deixa l'any 1306 per a la *Lectura Artis*.

Totes aquestes consideracions ens duen a suggerir la següent cronologia nova.¹³

Pel novembre de 1305 a Lió escriu:

III.80 *Ars generalis ultima* (Parts I-V).

III.L2 *Petició a Clement V* (obra perduda).

Aleshores viatja a Gènova, on el primer de febrer de 1306 acaba:

III.76.bis [III.54]¹⁴ *Lectura Artis quae intitulatur Brevis practica Tabulae generalis* - 1/2/1306, Gènova.

De Gènova, viatja a Mallorca, i llavors a Bugia a la primavera de 1306, tornant a Europa a finals d'any. A Pisa, a principi del 1307, acaba:

III.80 *Ars generalis ultima* (Parts VI-XIV) - final de març.

III.81 *Disputatio Raymundi christiani et Homeri saraceni* - abril.¹⁵

¹¹ L'únic problema amb aquesta cronologia nova és que suposa que l'*Ars generalis ultima* fou acabada en la darrera setmana del mes, és a dir entre el 25 i el 31 (inclusivament) de març. Però al meu parer és una possibilitat que no s'ha tenguda suficientment en compte en la datació de les obres lullianes. Aquests set dies representen més del 22% del mes, i per tant hi ha una probabilitat que una de cada quatre o cinc obres datades pel març caigui dintre aquesta darrera setmana. Pel que fa a l'AGU, també hem de tenir en compte el fet curiós que quatre Mss. del segle XV daten l'obra pel 1307 (vegeu *ROL XIV*, p. 527, variants).

¹² Vegeu J. N. Hillgarth, ob. cit., p. 98, n. 202.

¹³ Quan ve al cas, donam primer el nou número de catàleg, seguit pel número vell entre claudàtors.

¹⁴ El nou número és el mateix que vàrem suggerir a *EL 26* (1986), 92.

¹⁵ Hi ha un paral·lel curiós entre aquestes dues obres escrites a la tornada de Bugia

III.82 *Liber de centum signis Dei* - maig.

III.83 *Liber clericorum* - maig.

Durant l'estiu i tardor de 1307 desplega la seva activitat a Pisa (i a Gènova) en favor d'una croada, activitat que la *Vida coetània* diu clarament que fou *després* d'haver-hi escrit l'*Ars generalis ultima* i "molts altres llibres".¹⁶ Llavors pel gener de 1308 hi acaba:

III.83.bis [III.77] *Ars brevis*.

De seguida viatja a Montpeller, on, començant pel mateix mes de 1308, escriu:

III.83.ter [III.78] *Ars brevis quae est de inventione juris* - gener.

III.83.quater [III.79] *Liber de venatione substantiae, accidentis et compositi* - febrer.

III.84 *Ars compendiosa Dei* - maig.

II. El viatge a París entre 1303 i 1305.

La *Vida coetània* ens parla d'un viatge de Llull a París entre la seva estada a Gènova a principi de 1303 i la seva visita al papa a Lió per la tardor de 1305.¹⁷ Aquest viatge sempre ha estat tractat com a misteriós o almenys problemàtic, i em sembla que només hi podem admetre tres possibilitats:

1) Que Llull hagués viatjat a París durant l'estiu del mateix 1303. Hi ha un buit de quatre o cinc mesos entre el maig, quan acaba la *Lògica nova* a Gènova, i l'octubre, quan acaba la *Disputatio fidei et intellectus* a Montpeller. Dins aquest buit no coneixem cap activitat, exceptuant la possibilitat (i no passa d'una possibilitat, perquè la data és una conjectura) que hi acabàs el petit *Liber de modo applicandi novam logicam ad scientiam juris et medicinae*.

2) Que hi hagués anat per l'estiu de 1304, on hi ha un buit similar entre el *Liber de praedestinatione et libero arbitrio* acabat per l'abril i el *Liber de praedicatione* acabat pel desembre, tots dos a Montpeller.¹⁸

3) Que no hagués fet cap viatge a París durant aquests anys; és a

—una obra cabdal de l'Art i un diàleg apologètic— amb les dues escrites després de la tornada de Tunis catorze anys abans —la *Taula general* i la *Disputació de cinc savis*.

¹⁶ ROL VIII, p. 301.

¹⁷ *Vita coetanea*, § 35 (ROL VIII, 296).

¹⁸ El buit sembla més llarg —més bé set mesos—, però hem de tenir en compte que el *Liber de praedicatione* és llarguíssim, així que segurament per l'octubre ja l'hauria iniciat. L'altra possibilitat, d'un viatge a París durant l'hivern de 1305-6, *després* de la coronació de Climent V a Lió (14 de novembre de 1305), possibilitat suggerida per Hillgarth, ob. cit., p. 47, n. 3, i Riedlinger a ROL V, 121, em sembla menys probable no tant per l'error d'ordre d'esdeveniments que això suposa en la *Vida coetània*, sinó més bé pel poc temps que queda en la nostra cronologia més amunt. Tampoc no hem d'oblidar, com veurem a l'apartat següent, la infreqüència de viatges hivernals.

dir, que en aquest detall la *Vida coetània* s'hagués equivocat.¹⁹ El Prof. Hillgarth, en una carta, m'ha assenyalat la possibilitat que la *Vida* hagués simplement repetit una fórmula: per al viatge de 1297-9, "arripuit iter Parisius, ibique, Artem suam publice legens, libros quam plurimos compilavit" (*ROL* VIII, 294); per al viatge que discutim, "Deinde profectus Parisius, et Artem suam efficaciter ibi legit, et libros plurimos compilavit" (p. 296); per al de 1309-11, "...Parisius iter arripuit. Ubi et Artem suam publice legit, et alios libros quam plurimos..." (p. 302). Em sembla la hipòtesi més probable, sobretot pel fet que aquest viatge és per altra banda totalment indocumentat, ni coneixem cap d'aquests "libri plurimi" que en teoria hi compongué.²⁰

III. Ritme de treball i de viatges de Ramon Llull.

Arran d'ordenar aquesta cronologia i calcular possibles variacions d'intensitat de l'activitat literària lulliana, he pogut comprovar que, per regla general, emprava l'hivern per escriure, i l'estiu per viatjar (i per tant, desplegar la seva activitat política i propagandística). Era més o menys el cicle anual dels trobadors, i devia ser general a l'Edat Mitjana, i sobretot en els països de l'àmbit mediterrani, amb una mar perillosa i camins enfangats a l'hivern. Pel que fa a Llull, he pogut elaborar la cronologia següent, donant per cada any el mes en el qual acabà la seva *darrera* obra de la primavera, i aquell en el qual acabà la seva *primera* obra de la tardor o l'hivern, mostrant així el buit entre tots dos:

1298: 2 - 8
 1301: 3 - 9
 1303: 5 - 10
 1304: 4 - 12
 1305: 4 - 8
 1307: 5 - 1/1308
 1308: 5 - 10
 1309: 4 - 11
 1313: 5 - 8.²¹

Anthony BONNER

¹⁹ Longpré (Lo, col. 1084) ja havia assenyalat que "En réalité, il y a erreur manifeste".

²⁰ Vegeu els meus *Selected Works*, p. 40, n. 154. Aquest ús de fórmules literàries encaixa bé, per altra part, amb el concepte de la *Vita coetanea* proposat pels estudis de Mario Ruffini, "Il ritmo prosaico nella «Vita Beati Raymundi Lullii»", *EL* 5 (1961), pp. 5-60, i Fernando Domínguez, "Idea y estructura de la «Vita Raymundi Lullii»", *EL* 27 (1987), pp. 1-20.

²¹ Per als anys anteriors a 1298 ens manquen dades; l'any 1302 marca el final de l'estada a Xipre i la tornada a Europa, i té poquíssimes obres; 1306, com acabam de veure, és l'any del viatge a Bugia. Les excepcions a la regla són els anys 1299 i 1310-11 (estades a París, sense necessitat de viatjar), 1300 i 1312 (estades a Mallorca).